

Toen ik dit gedicht voor het eerst las, vulde ik als vanzelf 'bruidssluier' in. Het leek me dat het een boom of plant moest zijn, aan de andere kant van dat tuimelraam in de tuin. Ik wist niets van tuinflora, maar de uitbundig woekerende bruidssluierplant was populair in die tijd. Die bruidssluier leek me bovendien mooi aan te sluiten bij de eerdere lezing die zo toch nog werd opgeroepen en letterlijk buiten de deur gezet. Ik was lange tijd te lui het op te zoeken. Toen ik toch maar eens in het woordenboek keek, ik bezat de 8e druk van de Dikke van Dale, nog in één band, uit 1961, bleek het er niet in te staan¹. Vanaf dat moment wilde ik het weten. Google bestond nog niet; ik vroeg het mijn leerlingen, mijn collega's, mijn vrienden. Niemand kende de glycine. Een natuurkundige onthulde me dat glycine helemaal geen plant was, maar een stof die vrij kwam als elektrische stromen door de 'oersoep' werden gejaagd. Zo ontstond leven, met o.a. die glycine. Heel precies weet ik het niet meer, maar het woord 'oersoep' vond ik mooi. Maar voordat ik het gedicht gewrongen had in deze theorie (die naar

ik later hoorde door de student Stanley Miller in 1953 ontwikkeld werd, dus zo'n 18 jaar na het ontstaan van het gedicht van Nijhoff) werd ik opgebeld door een collega die me vertelde dat haar schoonvader haar zojuist had gecompimenteerd met haar tuin: haar glycine stond er zo mooi bij.

Een blauweregen, dat is glycine; een hemelsblauwbloemige klimplant. Huis, tuin en keuken: alledaags en hemels.

Mieke Tillema

NOTEN

- 1 Eerder was deze sonnettencyclus gepubliceerd in *Kristal, Letterkundige Productie*, 1935 (waarin onder meer werk van J.C. Bloem, Bordewijk, Nescio, Pierre Kemp en Simon Vestdijk was opgenomen).
- 2 Nijhoff was een onverbetterlijke verbeteraar, zoals blijkt uit de vele varianten van zijn gedichten.
- 3 Nijhoff vroeg geregeld hulp bij het zoeken naar onderwerpen. Bekend is dat hij situatie en sfeer in het gedicht *Het uur U* dankt aan een droom die zijn zoon Faan hem vertelde.
- 4 In mijn huidige driedelige Van Dale uit 2005 (14^e druk) staat het wel.

Meneer Van Tuyl is zot

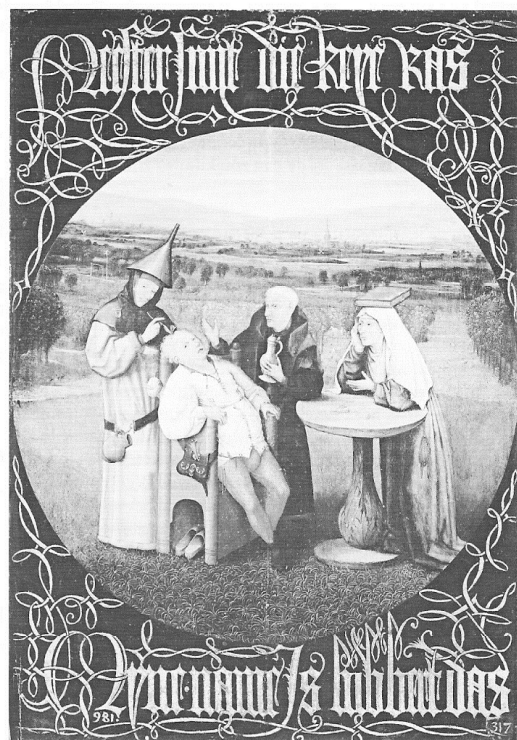
Iedere tijd en iedere cultuur heeft zijn eigen namen voor een zot. Als je in Nederland iemand 'Pipo' noemt, dan hoef je er verder niets bij uit te leggen, iedereen begrijpt dat je hem als een clownesque figuur beschouwt. In de VS is iets soortgelijks te zien met de naam 'Bozo', althans, als we het personage 'George' mogen geloven uit de serie *Seinfeld* (episode 19, seizoen 5: 'The fire'). In de late Middeleeuwen werden diverse namen voor pipo's gebruikt. De naam Keijaert komt voor, net als de plaatsnamen Zottegem en Mallegem. Tuyl is ook een naam voor een zot, maar deze naam is moeilijk verklaarbaar, in dit artikel ga ik toch een poging wagen.

Het zotte refereyn dat de rederijderskamer van Delft instuurde naar het retorisch-feest van Rotterdam in 1561 gaat over alsmaar doorbabbelende zotten; zwijgen is niet bepaald een zotte eigenschap. In de tweede strofe staat de volgende regel: 'Keijaerts schip sij stueren te Sotteghem aen 't lant.' (*Spelen van Sinne* (2006), p. 314), het schip van Keijaert sturen zij bij Zottegem aan land. In deze regel staan twee namen die met de zotheid te maken hebben: Zottegem en Keijaert. De plaats Zottegem bestaat echt en werd in humoristische teksten gebruikt als de stad waar de zotten wonen, geen gekke redenatie. De naam Keijaert is wat minder direct, hij verwijst naar de kei die op het hoofd groeit en die zotheid veroorzaakt. Zotheid kan genezen worden door de keisnijder, zoals te zien is op het gelijknamige schilderij van Jeroen Bosch.

Ook op de prent *De beks van Mallegem*, van Pieter Brueghel zijn allerlei 'keiaerts' te zien. Iets recht van het midden staat een vrouw (de beks) die triomfantelijk een kei omhoog houdt, zojuist gesneden uit het hoofd van de zot (wiens hoofd zij nog vasthoudt met haar rechterhand). Iemand die zich gek gedroeg, werd daarom ook wel 'keybollig' genoemd (Mak (1959), p. 228). Dat de beks uit Mallegem komt, behoeft weinig uitleg: in het woord 'Mallegem' zit 'mal', in de plaats Mallegem wonen dus, net als in Zottegem, heel veel malle mensen.

Het schip van Keijaert behoeft misschien ook enige toelichting, want dat het een schip vol zotten is, is duidelijk. Maar waarom een schip? Dit is een allusie op de Blauwe Schuit: een carnavaleske boot op wielen waarin mensen die verkeerd gedrag ver-

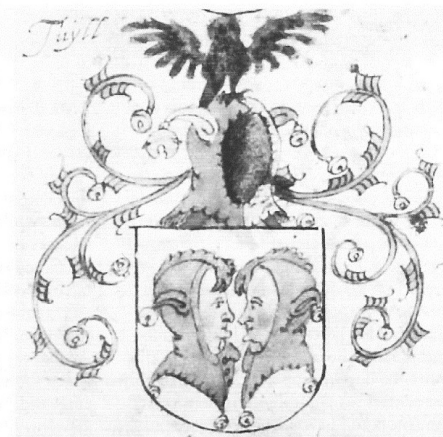
toond hadden ingescheept werden. Zo kon het verkeerde gedrag de stad uit gereden worden om de stad te zuiveren. Sebastian Brandt beschrijft in *Der Sotten Schip* (Brandt 1981) hoe de zotten varen naar Narragonia en in de tekst over het Gilde van de Blauwe Schuit (Pleij 1979; Parsons & Jongenelen 2012, pp.

'De keisnijder van Jeroen Bosch'

De beks van Mallegem, van Pieter Brueghel

Uit het handschrift 10 C 26 van Museum Meermanno

35-61) wordt hetzelfde thema gebruikt. Als de boer in de klucht *De Sotslach* zot geworden is, dan stapt hij in het schip om weg te varen (*Sotslach* (1932), pp. 52-53). Een schip was dus een metafoor voor iets waarmee ongewenst gedrag ver weg gevoerd kon worden. Een schip op wielen was een dubbele metafoor voor zotheid, omdat een schip normaal geen wielen had, een boot met wielen moest dus wel een zot schip zijn.

In het refereyn van Delft waar sprake is van Keijaerts schip, komt ook deze figuur voor: 'mijnheer van Tuyl die te Sottegem woont' (*Spelen van Sinne* (2006), p. 315). Sottegem weten we te plaatsen: de stad waar veel zotten wonen, maar wie is meneer Van Tuyl? Tuil is een plaats in Gelderland, maar die heeft er waarschijnlijk niets mee te maken. In de factie (een komisch toneelstukje met een danslied) die de rederijderskamer van Den Bosch ten tonele bracht op het Antwerpse landjuweel van 1561 komen diverse zotte figuren voor: Peerken van Tuyl, Coppen van Mal, Maes van Keyendaal en Heyn van Sotteghem (*Antwerpse spelen* (2011), pp. 484-493). Als personages 'Van Mal', 'Van Keyendaal' en 'Van Sotteghem' heten, dan is het duidelijk wat ermee bedoeld wordt. Dit zijn geen echte plaatsnamen, maar metaforische namen voor plaatsen waar de zotheid centraal staat. Vandaar dat Tuyl niet kan verwijzen naar een echt bestaand dorp.

Het WNT (te raadplegen via www.inl.nl, zoek op 'tuil') komt er niet uit, Tuil heeft iets met zotheid te maken, maar wat precies en hoe dit zit, blijft onduidelijk. Het zou afkomstig kunnen zijn van het Friese 'tûle', wat 'scherts' of 'grap' betekent. Dat is inderdaad een mogelijkheid, maar de taalkundige connectie Friesland-Antwerpen is niet heel erg sterk. Er zijn in de loop der tijd diverse uitdrukkingen mee gevormd: 'met het meel van Tuil bestoven zijn', 'hij is van Tuil' en 'iemand ten Tuil zetten'. Deze uitdrukkingen verwijzen allemaal naar de zotheid, daar is geen twijfel over mogelijk. Ik wil naast de mogelijkheden die het WNT biedt voor de oorsprong van het woord 'Tuil' een nieuwe aandragen, waarom de naam 'Tuil' met zotheid geassocieerd wordt.

De sleutel van Tuils zotheid zit hem in het handschrift 10 C 26 (*Vastenavondgeschrift*) dat wordt bewaard in Museum Meermanno in Den Haag. Dit manuscript uit het midden van zestiende eeuw is een parodie op de adellijke wapenschilden; er zijn allerlei wapens in te zien van zotte plaatsen zoals Nargonien, Keyenborch en Tuyl. Het wapen van Tuyl staat op folio 369 en kan als volgt heraldisch beschreven worden: In zilver twee

toegewende narrenkoppen van natuurlijke kleur met gouden narrenkappen (of zotskappen) met bellen. Een iets omgewende narrenkap, gedeeld van goud en zilver, met van bellen voorzien zijpunte, rechts van zilver, links van goud, met zwarte aangezichtsoening i.p.v. een helm en als 'helmtken' een aanziende, zwarte uil met gespreide vleugels. Dekkleiden (in de vorm van gotisch sierloof): goud met narrenbellen aan de uiteinden.

In die zwarte uil als helmtken zit het hem. Tegenwoordig wordt de uil vooral gebruikt als symbool voor de wijsheid. Dat was in de vijftiende en zestiende eeuw wel anders, toen stond de uil voor domheid. Tijl Uilenspiegel heette niet voor niets 'Uilen-spiegel'. De uil komt als domheidssymbool ook voor op schilderijen van Jeroen Bosch. Overigens is het nog steeds zo dat 'uilskuiken' genoemd worden, niet bepaald complimenteuz is. Het woord 'tuil' is niet één woord, het moet gelezen worden als 'te uil'. Tuyl is geen geografische plaatsnaam, maar heeft te maken met 'uil'. Er wordt dus een woordspeling gemaakt met de plaatsnaam Tuil, zoals er in Zottegem de zotten wonen, zo wonen er 'te Uil' de uilskuikens. Als de uil geassocieerd wordt met zotheid, dan past 'van Tuyl zijn' inderdaad netjes naast 'Keijaerts schip' en de inwoners van Zottegem en Mallegem.

Bas Jongenelen

LITERATUUR

Antwerpse spelen (2011): *De Antwerpse spelen van 1561* (deel I), ed. Ruud Ryckaert, Gent 2011.
 Brandt (1981): Sebastian Brandt, *Der Sotten Schip – Antwerpen 1548*, ed. Loek Geeraerts, Middelburg 1981.
 Mak (1959): J.J. Mak, *Rhetoricaal glossarium*, Assen 1959.
 Parsons & Jongenelen (2012): Ben Parsons & Bas Jongenelen, *Comic Drama in the Low Countries, c. 1450-1560*, Cambridge 2012.
 Pleij (1979): Herman Pleij, *Het gilde van de Blauwe Schuit: literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*, Amsterdam 1979.
Sotslach (1932): *De Sotslach – klucht uit ca. 1550*, ed. Frederik Lyna & Willem van Eeghem, Brussel 1932.
Spelen van Sinne (2006): *Spelen van Sinne vol schoone allegation, Drijderley Refereynen*, ed. Henk Hollaar, Delft 2006.
Vastenavondgeschrift: Handschrift 10C26, Aanhef: Bijden Kouell. Marcolphus byde Couels gratie Hertoch van Couelens, Nargonien ende Bellonen, Graue van Keyenborch, Tuyl ende Jutphaecs, enz. enz., Museum Meermanno.